

La consolidació de la pau i l'autogovern al sud de Filipines: avenços, amenaces i reptes

êc̃p̃ escola de cultura de pau

Jordi Urgell García

Investigador de l'Escola de Cultura de Pau de la UAB
Nº28 / Març 2023

Apunts ECP de
Conflictes i Pau

Resum

Quan es compleixen exactament quatre anys de l'establiment de la Regió Autònoma Bangsamoro al Mindanao Musulmà (RABMM) al sud de Filipines, tant la implementació de l'acord de pau del 2014 entre el Govern i la insurgència moro del MILF com la consolidació de l'autogovern per al poble moro avancen satisfactòriament. L'alto el foc entre ambdues parts és plenament vigent (malgrat alguns enfrontaments esporàdics); la relació entre el Govern central i el Govern de la regió de Bangsamoro (liderada pel MILF en el període de transició) és cooperativa; l'entramat institucional de la implementació de l'acord de pau, amb una alta participació de la comunitat internacional, és funcional; els nivells de violència a la regió han disminuït notablement; el desplegament institucional i legislatiu de la RABMM avança més o menys segons el seu calendari previst; i fins al moment s'ha desmobilitzat més de la meitat dels 40.000 combatents del MILF.

Tanmateix, diverses veus recorden que en diversos moments de la història recent de Mindanao les hostilitats bèl·liques s'han reprès després que s'haguessin signat i començat a implementar importants acords de pau, i també adverteixen sobre alguns reptes i amenaces que podrien revertir alguns dels avenços aconseguits. Tot i que en els últims anys s'han reduït considerablement els nivells de violència provocats pels grups armats oposats al procés de pau, el cert és que aquests grups han mostrat una gran resiliència davant les operacions de contrainsurgència de l'Exèrcit, la deslegitimació del seu discurs i modus operandi per part del MILF o la progressiva pèrdua d'influència en l'àmbit internacional per part d'Estat Islàmic, al qual la major part havien jurat lleialtat. Si bé aquests grups estan actualment molt més atomitzats que fa pocs anys, algunes anàlisis sostenen que un eventual fracàs del procés de pau,

així com una nova decepció per part de la ciutadania respecte del funcionament i rendiment de la RABMM podrien erosionar novament les condicions perquè aquests grups tornin a enfortir-se i relegitimar-se. D'altra banda, el MILF ha advertit que els retards i deficiències en el suport socioeconòmic als combatents que s'estan desmobilitzant, així com el lent desplegament d'altres aspectes clau de l'anomenada "normalització" de l'acord de pau (com la transformació dels campaments del MILF en àrees productives, la concessió d'una amnistia a ex-combatents per aquells delictes vinculats al conflicte armat o la conformació d'equips mixtos d'excombatents, soldats i policies per mantenir la seguretat en determinades àrees), poden socavar la confiança en el procés de pau de milers dels seus ex-combatents i provocar seriosos dubtes entre amplis sectors de la ciutadania sobre els anomenats "dividends de pau". Cal destacar especialment que la lentitud del procés de desarmament i desmobilització de combatents del MILF (encara queden per fer-ho més de 15.000) genera inquietud en diversos sectors de la població. Els governadors de la major part de les províncies que conformen la RABMM consideren que la violència i la inseguretat s'han incrementat des que el MILF lidera el Govern de Bangsamoro, especialment en els seus feus històrics, i adverteixen que alguns dels continguts de l'acord de pau dificulten que les autoritats locals i les forces de seguretat de l'estat puguin complir són la seva responsabilitat en termes de manteniment de l'ordre i la seguretat. Malgrat tot això, encara que en anteriors moments la violència a gran escala s'hagi reprès fins i tot després que s'haguessin signat acords de pau de gran abast i ambició, segurament en la història recent mai s'havia avançat tant en la implementació d'un acord ni en la creació de les condicions que permetin la consolidació de la pau i l'autogovern a Mindanao.

Introducció

El març del 2023 es compleixen quatre anys de l'establiment de la Regió Autònoma de Bangsamoro al Mindanao Musulmà (RABMM), un dels principals aspectes de l'Acord de Pau que el 2014 van signar el Govern de Filipines i el grup armat Front Moro Islàmic d'Alliberament (MILF, per les seves sigles en anglès) per intentar posar fi a un conflicte armat d'alta intensitat que es va iniciar a finals dels anys 60, però que tenia arrels i antecedents en els segles precedents. De fet, sota dominació de la Corona espanyola (entre el segle XVI i el 1898, quan esta va perdre Filipines i altres dependències colonials en favor dels Estats Units) i l'Administració estatunidenca (1898-1946), a Mindanao es van viure llargs i recurrents períodes de rebel·lió i confrontació armada per part de grups moros per preservar la seva identitat i institucions i per resistir els intents de conquesta territorial, dominació política, i homogeneïtzació cultural.

En la fase contemporània del conflicte, com a mínim des del sorgiment del Front Moro d'Alliberament Nacional (MNLF, per les seves sigles en anglès) a finals dels anys 60, la clau de resolució del conflicte ha estat el desenvolupament d'un marc institucional d'autonomia i autogovern per al poble moro (o Bangsamoro) que aprovés la preservació de la seva identitat i que donés sortida i satisfacció a les demandes d'autodeterminació expressades històricament pel nacionalisme moro. De fet, més enllà de les declaracions i aspiracions per part del moviment moro respecte de l'establiment d'un estat independent al sud de Filipines, tots els acords polítics significatius que han signat les principals insurgències moro (MILF i MNLF) amb successius Governos en els últims 50 anys (Acord de Trípoli de 1976; Acord de Yeddah de 1987; Acord de Pau Final de 1996; Memoràndum d'Entesa sobre els Territoris Ancestrals de 2008; Acord Marc de Bangsamoro de 2012 i Acord Integral sobre Bangsamoro de 2014) han pivotat sobre el concepte d'autonomia i autogovern per al poble Bangsamoro. A tall d'exemple, el nucli fonamental de l'acord que van assolir el Govern de Ferdinand Marcos i el MNLF a Trípoli el 1976 era l'establiment d'un règim autonòmic que incloïa 13 províncies de Mindanao. No obstant això, l'incompliment (o implementació unilateral) d'aquest acord per part de Marcos va provocar la represa del conflicte armat i posteriorment l'escissió de la insurgència moro, amb la creació del MILF. De la mateixa manera, després de la fi de la dictadura de Ferdinand Marcos el 1986, la restauració de la democràcia i l'aprovació d'una nova Constitució el

1987, l'Estat filipí va tractar (unilateralment) d'acomodar les demandes i aspiracions del moviment moro a través de la creació, el 1989, de la Regió Autònoma del Mindanao Musulmà (RAMM). No obstant això, ja no incloïa les 13 províncies contemplades en l'Acord de Trípoli de 1976, sinó solament les quatre províncies que així ho van decidir en plebiscit. Tot i que la signatura de l'acord de pau de 1996 amb el MNLF va provocar una reforma i ampliació de la RAMM i va propiciar el nomenament del fundador del grup (Nur Misuari) com a governador de la mateixa, existeix un ampli consens que la RAMM no va aconseguir complir amb els seus objectius fundacionals i va ser considerat un "experiment fallit". Així les coses, les negociacions entre el Govern i el MILF, que va seguir actiu després de l'acord de 1996, es van centrar principalment en el disseny d'un règim autonòmic amb major abast geogràfic i competencial.

A la fase contemporània del conflicte, la clau de resolució del conflicte ha estat el desenvolupament d'un marc institucional d'autonomia i autogovern per al poble moro que garantís la preservació de la seva identitat i que donés sortida i satisfacció a les demandes d'autodeterminació expressades històricament pel nacionalisme moro

Després de gairebé dues dècades de negociacions i un intent fallit d'acord de pau el 2008 (Memorànd de Entesa sobre els Territoris Ancestrals, declarat inconstitucional pocs dies abans de la seva signatura), el Govern i el MILF van assolir dos acords de pau (Acord Marc sobre Bangsamoro, 2012, i Acord Integral sobre Bangsamoro, 2014) que preveuen, entre d'altres qüestions, el desarmament, desmobilització i reintegració d'uns 40.000 combatents del MILF, i la creació d'un nou marc institucional d'autogovern (la Regió Autònoma Bangsamoro al Mindanao Musulmà, RABMM) que substitueixi la RAMM. Després de més temps i dificultats de les previstes (especialment per l'impacte polític de l'anomenada massacre de Mamasapano el gener del 2015, en la qual gairebé 70 persones van morir durant un enfrontament entre forces de seguretat de l'Exèrcit i membres del MILF), i després

d'un ardu procés de tramitació legislativa en què es va evidenciar la reticència i oposició de bona part de la classe política filipina a la concessió d'una autonomia genuïna i significativa al poble moro, finalment el 2018 el Congrés filipí va aprovar la Llei Orgànica de Bangsamoro (BOL, per les seves sigles en anglès), que tractava de recollir i regular els principals continguts dels acords de pau de 2012 i 2014. Després de ser ratificada en plebiscit a principis de 2019, al març de 2019 es va oficialitzar l'establiment de la RABMM (també coneguda com a Bangsamoro), una entitat jurídica amb major cobertura geogràfica (sis províncies i 63 municipis de la província adjacent de Cotabato), població, finançament i poder competencial que l'extinta RAMM. La BOL contemplava un període de transició de tres anys (2019-2022) en què el MILF tindria majoria a l'anomenada

Autoritat de Transició a Bangsamoro. Això implicava la capacitat per designar 41 dels 80 membres del Parlament de Bangsamoro i encapçalar el Govern, convertint-se el líder del MILF, Ebrahim Murad, en el cap del Executiu de la RABMM.

L'octubre del 2021, el president Duterte va signar una llei que autoritzava l'extensió del període de transició per uns altres tres anys (fins al 2025) i posposava fins a la mateixa data la celebració de les primeres eleccions autonòmiques a la RABMM, en les quals s'elegirà democràticament els membres del Parlament de Bangsamoro. Aquesta decisió d'ampliar el període de transició es va produir després de diversos mesos en els quals el MILF i alguns sectors i organitzacions de la societat civil a Mindanao argumentessin que els esforços dedicats a la contenció de la pandèmia de la COVID havien centrat els esforços del Govern, obstaculitzant clarament el desenvolupament institucional i legislatiu de la nova entitat autonòmica i alentint la implementació de l'acord de pau.¹ Tot i que aquesta decisió va generar protestes i reticències tant dins com fora de Mindanao –principalment per considerar que no és democràtic que un govern no electe liderat per una organització insurgent com el MILF continuï regint la RABMM per uns altres tres anys–, altres veus consideren que l'extensió del període de transició proporciona noves oportunitats per a una millor implementació de l'acord de pau.²

Avanços en la implementació del procés de pau

Després de la signatura de l'Acord Integral de Bangsamoro el 2014, i molt especialment des de l'entrada en funcionament de la RABMM el març del 2019, hi ha hagut avenços molt significatius en el procés de pau. L'Autoritat de Transició de Bangsamoro ha creat

Després de gairebé dues dècades de negociacions, el Govern i el MILF van assolir dos acords de pau (Acord Marco sobre Bangsamoro, 2012, i Acord Integral sobre Bangsamoro, 2014) que preveuen, entre altres qüestions, el desarmament, la desmobilització i la reintegració d'uns 40.000 combatents del MILF, i la creació d'un nou marc institucional d'autogovern, la Regió Autònoma Bangsamoro al Mindanao Musulmà, RABMM)

nombroses institucions previstes a la BOL i ha aprovat una part significativa de la legislació que es considera prioritària per al desenvolupament i funcionament del nou marc autonòmic. Les relacions entre el Govern i el MILF són aparentment fluides i cooperatives i els principals espais de coordinació entre tots dos funcionen amb normalitat, com els Panells d'Implementació de la Pau³ o el Comitè Conjunt de Normalització (que s'ocupa de tots els aspectes vinculats a l'anomenada "Normalització" del procés de pau, i que inclou qüestions com el desarmament, desmobilització i reintegració de combatents del MILF, la dissolució de grups armats privats, la reconciliació, la justícia transicional, la transformació dels antics campaments del MILF en zones productives, o la reconstrucció, rehabilitació i impuls socio-econòmic de determinades regions de Mindanao, entre d'altres qüestions). En la mateixa línia, encara que continuen registrant-se enfrontaments esporàdics entre les Forces Armades o la Policia i determinats membres o grups del MILF, en termes generals l'alto el foc entre ambdues parts és vigent i els mecanismes de supervisió del mateix són funcionals i efectius, com el Comitè de Coordinació del

Cessament d'Hostilitats, els Grups Conjunts d'Acció Ad Hoc o l'Equip de Supervisió Internacional.

A més del bon funcionament dels espais de col·laboració entre el Govern i el MILF, la relació entre els Governs central i de la RABMM (l'Autoritat de Transició de Bangsamoro) també ha estat constructiva, tant durant l'Administració de Duterte com, fins al moment, amb la de Marcos.⁴ Així semblen demostrar-ho la regularitat de les reunions i els acords assolits en el si de l'Organisme de Relacions Intergovernamentals –institució clau que regula la relació entre tots dos executius,⁵ ja que el funcionament de la RABMM depèn en bona mesura de l'assignació pressupostària de l'Estat– o del Comitè Intergovernamental sobre Normalització,⁶ conformat per desenes d'agències i organismes de tots dos governs per avançar en l'agenda de "normalització" de l'acord de

1. Bong S. Sarmiento, [Peace advocates press Congress anew to pass Bangsamoro extension bill](#), MindaNews, 27 de maig de 2021.

2. USIP, [The Philippines Bangsamoro Transition Authority's Expectation Management Challenge](#), 19 de juliol de 2022; USIP, [Philippines: Seizing the Opportunity Offered by the Bangsamoro Transition Extension](#), 5 d'agost de 2022; International Crisis Group, [The Philippines: Three More Years for the Bangsamoro Transition](#), 29 d'octubre de 2021.

3. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity, GPH, [MILF Peace Implementing Panels reaffirm steadfast commitment to Bangsamoro peace process](#), 7 de juny de 2022.

4. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity, [Major milestones achieved under the Bangsamoro peace process 3 months into Marcos admin's term – Galvez](#), 21 de setembre de 2022.

5. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity National, [Bangsamoro gov't intergovernmental relations body reach major agreements](#), 24 de febrer de 2023.

6. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity, [ICCMN highlights milestones in Bangsamoro peace process; body vows to sustain peacebuilding, dev't efforts](#), 24 de juny de 2022.

pau. També cal destacar la creació del Fòrum Congrés de Filipines - Parlament de Bangsamoro, l'objectiu del qual és coordinar, sincronitzar i harmonitzar l'agenda legislativa d'ambdues institucions.

La solidesa del procés de pau a Mindanao també ve il·lustrada per la plena i activa participació de la comunitat internacional en l'entramat institucional vinculat a la implementació de l'acord de pau. A tall d'exemple, cal destacar l'Equip de Supervisió Internacional (encarregat de supervisar l'alto el foc entre el Govern i el MILF, conformat per Malàisia, Brunei Darussalam, Indonèsia, Japó, Líbia, Noruega i la UE), l'International Decommissioning Body (encarregat del procés de desarmament, desmobilització i reinserció del MILF, compost pels Governos de Turquia, Noruega i Brunei Darussalam i per personal local designat per Manila i pel MILF), el Third Party Monitoring Team (encarregat de la supervisió de la implementació de l'acord de pau; liderat per un antic funcionari de la UE i conformat, entre d'altres membres, per representants d'Àsia Foundation o de l'organització turca IHH Humanitarian Relief Foundation), el Fons Fiduciari de Normalització a Bangsamoro (encarregat de canalitzar i coordinar l'ajuda de la comunitat internacional destinada a la desmobilització de combatents, transformació de campaments del MILF en zones productives i de fomentar la reconstrucció i desenvolupament de diverses comunitat, gestionat pel Banc Mundial) o el rol de Malàisia com a facilitador de les negociacions entre el Govern i el MILF des de l'any 2001. Respecte d'aquesta última qüestió, encara que existeixen nombrosos aspectes de la dimensió de "normalització" del procés de pau que no s'han implementat o que ho estan sent amb retards i dificultats, cal assenyalar que aproximadament la meitat dels 40.000 combatents contemplats en l'acord de pau ja han estat desmobilitzats.

Més enllà del desenvolupament institucional i legislatiu de la RABMM i de les relacions de col·laboració entre el Govern central i el MILF i l'Autoritat Nacional de Bangsamoro, també cal destacar la creixent cooperació entre el MNLF i el MILF i, per tant, la possibilitat d'harmonitzar els acords de pau assolits amb ambdós grups insurgents el 1996 i el 2014, respectivament.

Fins a mitjans de 2022, aproximadament, la facció de l'MNLF liderada pel fundador del grup i ex-governador de la RAMM, Nur Misuari, s'havia negat a reconèixer la legitimitat dels acords de pau de 2012 i 2014 assolits pel Govern de Filipines i pel MILF, per considerar que alguns dels compromisos inclosos en els mateixos contravenien els continguts de l'acord de pau de 1996 entre el MNLF i el Govern. De fet, Misuari havia intentat impulsar una negociació directa amb el Govern, facilitada per l'Organització de la Conferència Islàmica (OIC, per les

seves sigles en anglès), per tal d'aconseguir la plena implementació de l'esmentat acord de 1996. Tot i que en les últimes dècades tant l'OIC com altres actors de la comunitat internacional havien impulsat la reconciliació i unitat de l'MNLF i el MILF, i que fins i tot van arribar a celebrar-se diverses trobades entre ambdues organitzacions en el marc del Fòrum de Coordinació Bangsamoro, el cert és que la facció del MNLF liderada per Nur Misuari s'havia negat a reconèixer el procés de pau entre Manila i el MILF i, per tant, a participar en els mecanismes i institucions derivades d'aquest. No obstant això, les altres dues faccions de l'MNLF, les liderades per Muslimin Sema i Yusoph Jikiri, sí que s'havien mostrat partidàries d'harmonitzar els processos de negociació de l'MNLF i el MILF i inclús van participar en la Comissió de Transició de Bangsamoro, l'organisme encarregat d'elaborar un primer esborrany de la Llei Orgànica de Bangsamoro. La situació de distància i dissens estratègic en el si del moviment revolucionari moro

va canviar substancialment amb la inclusió de diverses persones properes a la facció de l'MNLF de Nur Misuari (incloent-hi el seu fill i la seva filla) en el Parlament i el Govern de Bangsamoro de cara al segon període de l'etapa de transició (2022-25).⁷ De la mateixa manera, familiars i persones properes als altres dos líders de l'MNLF també van ser designades per formar part del Govern o el Parlament de Bangsamoro. De fet, dels 80 membres del nou Parlament a Bangsamoro, 55 ho eren en representació de les dues organitzacions insurgents (41 del MILF i 14 del MNLF).⁸ Cal assenyalar que, al contrari del que va fer el MILF, en les eleccions presidencials de maig de 2022, Nur Misuari va declarar públicament el seu suport a Ferdinand Marcos Jr. (fill de l'ex dictador Ferdinand Marcos) i a Sara Duterte (filla del president sortint Rodrigo Duterte, i que va ser elegida vicepresidenta). En aquest sentit, té una

7. Carolyn Arguillas, *Bangsamoro's "new" Cabinet: mostly reappointed; Misuari's daughter is Deputy Minister for Social Services*, MindaNews, 26 de setembre de 2022.

8. Carolyn Arguillas, *Galvez: "BTA of a united BARMM" to "harmonize" all Bangsamoro peace agreements*, MindaNews, 3 de setembre de 2022; Carolyn Arguillas, *Bangsamoro Transition Authority 2022 to 2025: MILF and MNLF reunited; Misuari's son and daughter among new MPs*, MindaNews, 12 d'agost de 2022.

alta significació històrica la trobada que a principis de setembre de 2022 van mantenir Nur Misuari i Ebrahim Murad, sent la primera reunió en més de dues dècades entre els líders del MNLF i el MILF.⁹ La major implicació de l'MNLF en el procés de pau és de summa importància perquè la seva presència territorial i influència social i política a l'arxipèlag de Sulu (conformat per tres de les sis províncies de la RABMM: Sulu, Tawi-Tawi i Basilan) és clarament superior a la de l'MILF; perquè té determinada rogalia i ascendència sobre alguns grups armats que operen a Mindanao; perquè dificulta alçaments i episodis armats per part de determinades faccions del MNLF i perquè evita la possibilitat, expressada en alguna ocasió pel Govern, de fragmentar territorialment la regió de Mindanao habitada majoritàriament per població musulmana en funció de la influència exercida per les dues grans organitzacions insurgents moro.¹⁰

Finalment, un altre dels aspectes que ha millorat ostensiblement amb la implementació de l'acord de pau és la notable reducció dels nivells de violència a la regió i la disminució de la capacitat operativa i l'articulació entre ells dels grups armats que s'oposen al procés de pau, la majoria dels quals han jurat lleialtat a Estat Islàmic. Tot i que l'activitat d'aquests grups continua suposant un de les principals amenaces a la consolidació de la pau a la regió, la situació ha millorat substancialment respecte de la de l'any 2017, quan una part significativa de la ciutat de Marawi va ser destruïda després dels enfrontaments durant cinc mesos entre les Forces Armades i una aliança de grups armats lleials a Estat Islàmic que l'havien ocupat, en la que va ser considerada la major confrontació armada a Filipines des de la fi de la Segona Guerra Mundial.

Amenaces i reptes en la implementació de l'Acord de Pau i en la consolidació de l'autogovern a Bangsamoro

Tot i que tant el Govern com el MILF han declarat en diverses ocasions la seva satisfacció per l'avanç de la implementació de l'acord de pau i per la millora de la situació a la regió en termes de pau, seguretat,

governabilitat i desenvolupament, diverses veus han assenyalat que la situació de creixent estabilitat no és irreversible, i que existeixen nombrosos reptes a la regió que han de ser degudament adreçats curt i mitjà termini.¹¹

De fet, hi ha antecedents històrics a Mindanao en què les hostilitats bèl·liques es van reprendre fins i tot si s'havia signat (i en ocasions s'estava implementant) un acord de pau. En el cas del MNLF, les hostilitats bèl·liques van prosseguir després de cadascun dels tres principals acords que van signar amb el Govern: després de l'Acord de Trípoli de 1976, després que Ferdinand Marcos incomplís els termes de l'acord; després de l'acord de Yeddah el 1987, després que el MNLF no acatés les previsions per a la creació d'una autonomia en quatre províncies de Mindanao a la Constitució de 1987; i, finalment, després de l'Acord Final de Pau de 1996, després que Nur Misuari considerés que no s'havia implementat plenament. El 2001, sent Misuari governador de la RAMM, va dur a terme un alçament armat a pocs dies de les eleccions en què suposadament no seria reelegit, sent detingut poc després a Malàisia.

El 2013, després de diversos anys de negociacions tripartides entre l'MNLF, el Govern i l'OIC per a la revisió de la implementació de l'acord de pau del 1996, i pocs dies després d'haver declarat la República Bangsamoro, Nur Misuari va instigar un altre alçament armat i el setge de la ciutat de Zamboanga durant gairebé un mes, pel qual posteriorment va ser acusat de rebel·lió i crims contra la humanitat. Pel que fa al MILF, també hi ha precedents en els que es va reprendre el conflicte armat després de la signatura d'acords significatius amb el Govern. L'any 2000, el Govern de Joseph Estrada va iniciar una guerra d'alta intensitat contra el MILF, poc després que ambdues parts haguessin signat un cessament d'hostilitats i un acord marc per iniciar negociacions de pau. Alguns anys més tard, el 2008, el Govern i el MILF van assolir un acord de pau (denominat Memoràndum d'Acord sobre els Territoris Ancestrals), però pocs dies abans de la seva signatura, la Cort Suprema el va anul·lar per considerar que algunes de les seves previsions eren inconstitucionals. Aquesta decisió, que va venir precedida per una intensa campanya de sectors que s'oposaven a aquest acord, va desfermar una de les etapes de més confrontació armada entre les Forces Armades i el MILF, que a més va patir una important escissió (el Bangsamoro Islamic Freedom Fighters, BIFF, encara actiu en diverses parts de Mindanao Central).

Un dels aspectes que ha millorat ostensiblement amb la implementació de l'acord de pau és la reducció notable dels nivells de violència a la regió i la disminució de la capacitat operativa i l'articulació entre ells dels grups armats que s'oposen al procés de pau, la majoria dels quals han jurat lleialtat a Estat Islàmic

9. Carolyn Arguillas, Nur – Murad meeting: "A great day for the Bangsamoro homeland", MindaNews, 12 de setembre de 2022.

10. Carolyn Arguillas, Bangsamoro Parliament: no majority, no minority, 'just one BTA', MindaNews, 20 de setembre de 2022.

11. Georgi Engelbrecht, The Bangsamoro peace process: Not taking the ceasefire for granted, The Pappler, 14 de setembre de 2022.

Per tant, tot i que la implementació de l'acord de pau del 2014 es troba en un estadi relativament avançat, i tot i que ambdues parts han avançat la seva intenció de signar l'acord de conclusió del procés ("exit agreement", en anglès) el 2025, actualment existeixen a Mindanao diversos reptes i dificultats a curt i mitjà termini.¹²

La relació entre el Govern central i el MILF i el Govern de Bangsamoro

En primer lloc, l'elecció de Ferdinand Marcos Jr. com a nou president del país en les eleccions de maig de 2022 planteja algunes incerteses sobre la seva aproximació al procés de pau a Mindanao i sobre el seu compromís amb la plena implementació de l'acord. En la seva dilatada carrera política, Marcos s'havia significat en diverses ocasions per la seva oposició a la concessió d'una autonomia al poble Bangsamoro. A tall d'exemple, a mitjans de 2015, sent senador (president del Comitè sobre Govern Local), i en plena tramitació parlamentària de la llei anomenada Llei Fonamental de Bangsamoro (posteriorment denominada Llei Orgànica de Bangsamoro), Marcos va presentar un esborrany alternatiu a aquesta llei que esmenava fins al 80% de la versió elaborada per la Comissió de Transició de Bangsamoro, per considerar que aquesta última era inconstitucional i podria produir un greu perjudici al país. A més, algunes veus han posat en relleu la seva condició de fill de Ferdinand Marcos, el president que va imposar la llei marcial a Mindanao i una dictadura al país, i sota el mandat del qual va esclatar el conflicte armat amb l'MNLF. No obstant, alguns líders a Mindanao, com fins i tot el mateix fundador de l'MNLF (Nur Misuari), van assenyalar que era injust atribuir la ideologia i llegat de Ferdinand Marcos al seu fill i li van mostrar públicament el seu suport en les eleccions presidencials de maig de 2022. De fet, en els esmentats comicis la pràctica totalitat de clans i dinasties polítiques a la RABMM, que tenen el poder en la major part de les províncies i municipis de la regió, donen suport a Marcos (i a Sara Duterte com a vicepresidenta). Després de l'aclaparadora victòria electoral de Marcos i Duterte a escala nacional –i d'alt suport obtingut a Mindanao i a la RABMM–,¹³ el recolzament públic que el MILF va brindar en campanya a la principal contrincant de Marcos –Leni Robredo–, va comprometre i va

debilitar la posició del MILF respecte del nou Govern.¹⁴

A més, el partit polític creat fa alguns anys pel MILF, el Partit Unit de la Justícia de Bangsamoro (UBJP, per les seves sigles en anglès), va obtenir uns resultats electorals relativament pobres en els comicis del 9 de maig de 2022, els primers als quals concorria. L'UBJP va presentar candidatures en només el 40% de les localitats, renunciant a les províncies Tawi-Tawi i Lanao del Sud i concorrent a poques localitats a Sulu. En els bastions tradicionals del MILF, l'UBJP va guanyar la alcaldia a la ciutat de Cotabato (seu de la RABMM), però va perdre l'elecció decisiva a la governació de Maguindanao i només va obtenir llocs executius en nou dels 36 municipis de Maguindanao als quals concorria, i en algunes ocasions gràcies a la seva aliança de facto amb polítics tradicionals. A més, algunes figures simbòliques del MILF, com el fill del mateix líder del MILF, van perdre les seves respectives batalles electorals, algunes d'elles fins i tot als campaments històrics del MILF. Segons algunes anàlisis, aquests resultats van posar en tela de

Hi ha antecedents històrics a Mindanao en què les hostilitats bèl·liques es van reprendre fins i tot si s'havia signat (i de vegades s'estava implementant) un acord de pau

judici la cohesió interna del MILF –alguns comandants i quadres mitjans del grup van desobeir les directrius dictades pel Comitè Central–, van evidenciar les dificultats de transitar d'una organització armada a un partit polític i van posar de manifest que la percepció de la ciutadania respecte de l'acompliment del MILF en les tasques de Govern era ambivalent.¹⁵ Respecte d'aquesta última qüestió, si bé la resposta de l'Autoritat de Transició de Bangsamoro a la pandèmia de la COVID-19 va ser percebuda com a efectiva, el Govern de Bangsamoro hauria tingut majors dificultats per visibilitzar els anomenats dividends de la pau.

Davant d'aquesta combinació de factors –passat crític de Marcos respecte de l'autonomia a Bangsamoro; victòria electoral aclaparadora amb el suport dels principals clans polítics de la regió i fins i tot d'algunes faccions de l'MNLF; debilitat electoral del MILF i suport del mateix a la principal rival de Marcos en les eleccions presidencials–, algunes veus van expressar els seus dubtes sobre l'enfocament de la nova Administració respecte de la implementació de l'acord de pau, sobre la sintonia política entre Manila i el MILF i sobre la coordinació institucional entre el Govern central i el de la RABMM, encapçalat pel MILF. Alguns sectors van expressar el seu temor que el nou Govern pogués alentir o obstaculitzar la implementació de determinats aspectes de l'acord

12. USIP, The Challenges Facing the Philippines' Bangsamoro Autonomous Region at One Year, juny de 2020; USIP, The Long Road to Peace in the Southern Philippines, 18 de Gener de 2022.

13. International Crisis Group, The Philippines Votes the Marcos Dynasty Back into Power, 13 de maig de 2022.

14. International Crisis Group, Ballots and Bullets in the Bangsamoro, 20 de juny de 2022.

15. Miyoko Taniguchi, From Rebels to Rulers: The Challenges of the Bangsamoro Government in Mindanao, The Diplomat, 12 d'agost de 2020.

de pau, mentre que algunes veus van advertir sobre la possibilitat que el nou Govern intentés recompensar i enfortir el rol dels clans polítics tradicionals de Mindanao (molts d'ells enfrontats històricament al MILF)¹⁶ en detriment del mateix MILF, que encapçala el Govern de la RABMM de manera transitòria. No obstant això, tot i que és evident que els posicionaments ideològics del Govern central estan més alineats amb els d'altres actors influents a Mindanao que amb el mateix MILF, fins al moment tant les declaracions com les decisions de Manila denoten un compromís amb el procés de pau i donen una certa continuïtat respecte de l'administració anterior de Duterte.¹⁷ Alguns dels exemples que, de moment, exemplifiquen el suport formal de Manila al procés d'implementació de l'acord de pau són la renovació del Parlament de Bangsamoro l'agost del 2022, i el nomenament per part del Govern, que designa 39 dels 80 escons, de persones que tracten de millorar la representativitat del parlament regional, tant de l'MNLF com de grups tradicionalment exclosos de les dinàmiques polítiques regionals. En els primers mesos de Govern de Marcos també s'han registrat acords i avanços significatius en el si d'organismes importants com els Panells d'implementació de la pau de l'Executiu i el MILF, l'Organisme de Relacions Intergovernamentals o el Comitè Intergovernamental sobre Normalització. El president Marcos també va renovar la cúpula de l'Oficina del Conseller Presidencial sobre Pau, Reconciliació i Unitat (OPAPRU, per les seves sigles en anglès)¹⁸ i va declarar en diverses ocasions el seu ple suport a la completa implementació del acord de pau.¹⁹ Tanmateix, Marcos també va instar el MILF a utilitzar l'extensió del període de transició (fins al 2025) per aprovar les lleis considerades prioritàries per al ple desplegament de la RABMM (Codi Administratiu, el Codi d'Ingressos, el Codi Electoral, el Codi de Govern Local i el Codi d'Educació), i va destacar que no hi haurà noves pròrrogues del període de transició més enllà del 2025.²⁰

En la seva dilatada carrera política, Marcos s'havia significat diverses vegades per la seva oposició a la concessió d'una autonomia al poble Bangsamoro, per la qual cosa la seva elecció com a nou president va plantejar algunes incerteses sobre el seu compromís amb la plena implementació de l'acord

El desarmament i desmobilització de combatents del MILF

El segon aspecte que genera incertesa és la lentitud i dificultats amb les que avança l'anomenat procés de normalització de l'acord de pau, i molt especialment el desarmament, desmobilització i reintegració dels 40.000 combatents del MILF.²¹ Tant el MILF com el Third Party Monitoring Team (TPMT), encarregat de la supervisió de la implementació de l'acord, han lamentat en diverses ocasions la lenta implementació de la fase de normalització del procés de pau de Bangsamoro i han assenyalat que aquesta hauria de discórrer en paral·lel i de forma complementària a la dimensió política de l'acord de pau. Segons el MILF, l'impacte de la pandèmia i la falta d'assignació de recursos pressupostaris per part del Govern central són els principals factors que expliquen el retard en qüestions clau com el suport socioeconòmic a la reinserció als combatents desmobilitzats i els programes de reconversió dels antics campaments del MILF en àrees productives.²² Per la seva banda, el TPMT també va assenyalar que encara no s'ha constituït la Comissió Nacional d'Amnistia, per la qual cosa no s'ha complert amb l'atorgament de l'amnistia als membres del MILF.²³

De tots els aspectes del procés de normalització, el que genera més preocupació és el desarmament i desmobilització de combatents del MILF. El març del 2023, quedaven per desmobilitzar uns 15.300 dels 40.000 combatents previstos, i només s'havia registrat l'entrega d'unes 4.625 armes. Tot i que les primeres fases del procés es van implementar d'acord amb el calendari previst, l'impacte de la pandèmia va fer que la tercera fase del mateix es dugués a terme amb retards significatius. A finals de febrer de 2023, quatre governadors provincials de la RABMM –els de Maguindanao, Sulu, Basilan i

16. International Crisis Group, *Southern Philippines: Tackling Clan Politics in the Bangsamoro*, 14 d'abril de 2020.

17. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity, *Marcos administration vows continued, strong support to Bangsamoro peace process*, 23 de febrer de 2023; Edwin O. Fernandez, Sheila Mae De La Cruz i Taher Solaiman, *Marcos vows peace, 'historical justice' for Bangsamoro*, *The Inquirer*, 16 de setembre de 2022.

18. Office of the Presidential Adviser on Peace, Reconciliation and Unity National, *PBBM appoints peace advocate as acting peace adviser to ensure continuity of administration's peace, reconciliation and unity agenda*, 21 de febrer de 2023.

19. Oficina del President de la República de Filipines, *PBBM reaffirms full, unwavering commitment to Bangsamoro peace process; urges BTA to pass key bills*, 15 de setembre de 2022; Vito Barcelo i Vince Lopez, *President calls on military to support peace process in Bangsamoro*, *Manila Standard*, 17 de setembre de 2022; Mussolini Lidasan, *Peace agreements and PBBM's move in BARMM*, *MindaNews*, 11 d'agost de 2022; Bangsamoro Information Office, *PBBM, the Bangsamoro, and the peace process*, 17 de setembre de 2022.

20. Carolyn Arguillas, *Marcos to Bangsamoro Transition Authority: no more extension; election in 2025*, *MindaNews*, 12 d'agost de 2022.

21. International Crisis Group, *Southern Philippines: Keeping Normalisation on Track in the Bangsamoro*, 15 d'abril de 2021; International Crisis Group, *The Normalization Process in the Bangsamoro Faces Rising Uncertainty*, 28 d'abril de 2021.

22. Anadolu Agency, *Lack of funds impeding post-insurgency normalization in Philippines' Bangsamoro: Top official*, 24 de març de 2022.

23. Carolyn Arguillas, *100 days of Marcos Jr.: still no National Amnesty Commission*, *MindaNews*, 10 d'octubre de 2022.

Tawi-Tawi— van fer una crida conjunta al president de Filipines per a demanar el desmantellament immediat de totes les forces del MILF, així com l'ajornament de les eleccions municipals a la regió —previstes el 30 d'octubre— fins que no es completés aquest procés.²⁴ Els esmentats governadors van assenyalar que els índexs de violència en determinades regions de la RABMM, i en especial en aquelles zones amb més influència del MILF, són alarmants. A més, segons aquests governadors, els anomenats “mecanismes del procés de pau” impedeixen que les forces de l'ordre puguin operar en aquells territoris sota influència del MILF i que els governs locals, la Policia i les Forces Armades de Filipines puguin i facin complir la llei. A tall d'exemple, el comunicat va citar un incident recent a la localitat de Maguing (Lanao del Sur) en la qual 39 soldats de les Forces Especials de l'Exèrcit van ser desarmats i retinguts per membres del MILF amb el pretext que els seus moviments i operacions no havien sigut posats en coneixement del MILF ni estaven coordinats prèviament. La crida conjunta dels governadors que componen la major part de la RABMM es va produir només dies després d'un atac contra el governador de Lanao del Sud, Mamintal Adiong Jr., en el qual ell personalment va resultar ferit i altres quatre persones van morir. Per la seva banda, el MILF va negar que a la RABMM i a les àrees d'influència i control del MILF s'hagin incrementat notablement els nivells de violència i, a més, no només va desmentir categòricament qualsevol implicació en l'atac a Adiong —que va atribuir al narcotràfic i a grups relacionats amb ISIS—, sinó que va denunciar els alts nivells de violència política que van patir durant els comicis del 2022 alguns membres del Partit Unit de Justícia de Bangsamoro (UBJP), el partit polític del MILF.²⁵

En relació a aquest mateix assumpte, algunes anàlisis han posat en relleu la gran disparitat entre el nombre de combatents a desmobilitzar (40.000) i el nombre d'armes a entregar (7.200) segons l'acord de pau, suggerint que el MILF va inflar la xifra de combatents per tal d'obtenir més volum de recursos vinculats al procés de reintegració civil i també per tal d'aspirar a ocupar un major nombre de llocs en les forces de seguretat en un futur. D'altra banda, segons aquestes mateixes anàlisis, la xifra tan baixa d'armes que està previst que lliuri al MILF es deu principalment al fet que l'acord de pau només contempla les armes en propietat del grup, i no les que són propietat

a títol individual de combatents del MILF. A més, algunes veus han assenyalat que el MILF podria estar entregant les seves armes més antigues i guardant (o venent en el mercat negre) aquelles automàtiques o més modernes, generant això suspicàcies sobre la possibilitat que el MILF estigui guardant armes no declarades com a element de seguretat en el cas que el procés d'implementació de l'acord de pau no es desenvolupi com estava previst. Tot això, a més, es produeix en un context regional en el qual històricament hi ha hagut una gran proliferació d'armes il·lícites (unes 100.000, segons el centre de recerca International Crisis Group).²⁶

Davant els temors i incerteses que provoca el retard en la desmobilització de combatents, el MILF va remarcar que aquest procés no té un calendari previst i que la seva execució depèn del compliment de compromisos i acords per ambdues parts. En aquest sentit, el MILF va reivindicar tres qüestions que al seu parer són importants. En primer lloc, l'acceleració dels programes socioeconòmics de suport a la reinserció d'excombatents, les quanties dels quals estan sent en molts casos inferiors a les acordades i els terminis superiors als estipulats. En la mateixa línia, el MILF també exigia la transformació dels sis campaments del MILF (a Maguindanao, Cotobato i Lanao del Sud) en comunitats pacífiques i productives, així com l'amnistia i el perdó d'aquells delictes relacionats amb el conflicte armat.

El segon aspecte que remarca el MILF és la plena implementació dels anomenats Equips Conjunts de Pau i Seguretat (JPTS, per les seves sigles en anglès), un organisme creat per l'acord de pau del 2014 que preveu el desplegament de 6.000 efectius (3.000 del MILF, 1.600 policies i 1.400 soldats) per preservar la pau i la seguretat en àrees de la RABMM mútuament acordades pel Govern i pel MILF. Entre d'altres funcions, els JPTS tenen assignades la resolució de conflictes en el terreny; la identificació de grups armats privats i d'altres grups armats a la regió; o el control d'armes. Segons dades governamentals, fins a finals del 2022 s'havien desplegat 19 dels 24 equips previstos, alguns d'ells en regions tan sensibles com la localitat d'Ungkaya Pukan (província de Basilan), on a mitjans de novembre de 2022 vuit persones van morir després dels enfrontaments entre les Forces Armades i el MILF. El desplegament d'aquests equips és simbòlicament important perquè implica

24. Ferdinand B. Cabrera, 4 BARMM governors ask Palace to hasten decommissioning of MILF, MindaNews, 24 de febrer de 2023.

25. USIP, Philippines Bangsamoro Peace Process Normalization Track Hits Some Bumps, 6 de setembre de 2022.

26. International Crisis Group, Southern Philippines: Keeping Normalisation on Track in the Bangsamoro, 15 d'abril de 2021.

la formació de contingents del MILF en instal·lacions militars governamentals i el patrullatge conjunt de soldats i ex rebels que fins fa escassament pocs anys s'estaven enfrontant militarment. A més, l'acompliment òptim i efectiu d'aquests equips pot incidir positivament en el compliment d'un altre aspecte important del procés de normalització com és el futur reposicionament i tal vegada reducció de tropes per part de l'Estat en la RABMM.²⁷

Davant les crítiques per la lenta desmobilització de combatents i entrega d'armes, el tercer aspecte que exigeix el MILF també es el desmantellament de grups privats de seguretat al servei de polítics o altres grups d'interès, al·legant que el desarmament i desmobilització de combatents s'ha de fer en paral·lel al desmantellament d'aquests grups privats per evitar situacions de desprotecció i inseguretat d'antics insurgents.²⁸ A mitjans del 2021, el Govern va identificar 155 grups armats privats a tot el país –la major part dels quals a Mindanao–, en molts casos contractats per polítics per intimidar o agredir opositors.²⁹ Històricament, aquests grups han tingut un impacte notable en els alts nivells de violència política que registra la regió, especialment en períodes electorals. Segons estadístiques policials, durant les eleccions generals del 2016, per exemple, fins a 50 persones van morir en actes de violència relacionats amb los comicis, mentre que unes altres 23 persones van morir i 50 més van resultar ferides a les eleccions intermèdies del 2019.³⁰ A tall d'exemple de la influència que tenen aquests grups armats a Mindanao, el novembre de 2009, una milícia armada al servei del clan de la família Ampatuan (un dels membres del qual, Andal, era governador de la província de Maguindanao) va assassinar 58 persones (entre elles 34 periodistes) que es dirigien a certificar la candidatura a governador de Maguindanao de Esmael Mangudadatu, que finalment va resultar elegit.

Malgrat les crítiques del MILF, el Govern al·lega que en els últims anys hi ha hagut un avenç important en el desmantellament d'aquests grups gràcies

principalment a l'acció del Grup de Treball Nacional per a la Dissolució de Grups Armats Privats. De fet, durant una reunió d'aquest organisme celebrada el març del 2023, el Govern va declarar que des del primer trimestre de l'any ja no queden grups armats privats operant a la regió de Mindanao Occidental.³¹ Manila, però, va assenyalar que fora de la RABMM també hi ha nombrosos grups armats d'aquest tipus, i va assenyalar que monitoritza l'activitat de 22 d'aquestes milícies i d'altres 133 grups que podrien entrar en la definició del grup de treball.³² El desembre del 2021, el Govern va declarar haver dissolt 14 d'aquests grups³³ i posteriorment, l'abril del 2022, Manila va assenyalar que, davant la imminència de les eleccions del maig del 2022, aquesta xifra s'havia incrementat a una vintena.³⁴

L'activitat de grups armats oposats al procés de pau

Una de les principals amenaces a la RABMM és l'activitat de diversos grups armats que s'oposen al procés de pau, tant per la seva capacitat per sostenir determinats nivells de violència com per la possibilitat d'expandir una narrativa contrària al procés de pau entre la població de la RABMM i fins i tot d'atreure les seves files ex-combatents o civils descontents amb l'estatus quo.³⁵ A més, el fet que la major part d'aquests grups jurés lleialtat a Estat Islàmic, principalment entre 2014 i 2016, també atorga a aquests grups majors possibilitats de finançament i articulació entre ells, així com una ideologia, discurs i simbologia que transcendeixen les dinàmiques locals del conflicte. El primer i més gran d'aquests grups és el Bangsamoro Islamic Freedom Fighters (BIFF), un grup escindit del MILF el 2010 i que actualment opera a les regions centrals de Mindanao, principalment a la província de Maguindanao. Després de la mort el 2015 del seu fundador, Ameril Umbra Kato, el grup es va fragmentar en dues faccions principals (liderades respectivament pel Comandant Karialan i el Comandant Bungos). Més

Davant les crítiques per lenta desmobilització de combatents i entrega d'armes, el MILF exigeix el desmantellament de grups privats de seguretat al servei de polítics o altres grups d'interès per evitar situacions de desprotecció i inseguretat d'antics insurgents

27. PNUD, GPH-MILF and UNDP Turnover a New Joint Peacekeeping Station in Mamasapano, 27 de març de 2022.

28. Ferdinand B. Cabrera, MILF calls for disbandment of politicians' private armies, The Rappler, 28 de febrer de 2023.

29. Jeffrey Maitem and Mark Navales, Philippines Seeks to Disband 'Private Armed Groups' Ahead of 2022 Polls, Benar News, 30 de juny de 2021.

30. Manila Standard, May polls violence drops-PNP, 7 de juny de 2019.

31. Franco Jose C. Baroña, Task force eyes expansion of mandate, The Manila Times, 21 de març de 2023.

32. Martin Sadongdong, DND goes after private armed groups, Manila Bulletin, 17 de març de 2023.

33. Angelica Garcia, National task force disbands 14 private armed groups in BARMM, Region 12, GMA News, 12 de desembre de 2021.

34. Jeffrey Maitem i Froilan Gallardo, Philippines disbands some private armed groups ahead of May 9 election, Benar News, 24 d'abril de 2022; Lade Jean Kabagani, 15 private armed groups in Mindanao neutralized: OPAPRU, Philippines News Agency, 21 d'abril de 2022; Neil Jayson Servillos, PNP: Only 2 Of 138 Private Armed Groups Active, One News, 25 d'abril de 2022.

35. USIP, Examining Local Grievances and Militant Groups in the Southern Philippines, 1 de febrer de 2022.

recentment, el BIFF ha patit l'escissió de dos grups que han jurat lleialtat a l'Estat Islàmic i que, al contrari que el BIFF, duu a terme atacs contra població civil.³⁶ Un dels dos líders d'aquests grups escindits, Salahuddin Hassan, va arribar a ser designat com a emir a Filipines per part d'Estat Islàmic, però tant ell com el seu successor van morir en combat a finals del 2021. El segon dels grups que s'oposen al procés de pau és Abu Sayyaf, creat a principis dels anys noranta i que té els seus bastions principals a l'arxipèlag de Sulu, especialment a les províncies de Sulu i Basilan. Històricament havia estat molt actiu militarment i havia incorregut de manera freqüent en pràctiques com la pirateria o el segrest (incloent-hi desenes de persones estrangeres). Manila va incrementar les seves operacions de contrainsurgència contra el grup després que un dels seus líders, Isnail Hapilon, fos designat per l'Estat Islàmic com a emir i la persona responsable d'articular la coordinació dels diferents grups que havien jurat lleialtat al Califat al Sud-est Asiàtic, i més encara després que algunes faccions del grup participessin activament en l'ocupació de la ciutat de Marawi el 2017 i en la batalla posterior contra les Forces Armades, que va durar cinc mesos i va provocar la destrucció d'una part significativa de la ciutat. No obstant això, després de la batalla de Marawi, el grup està fragmentat en diferents cèl·lules petites i debilitades, i agrupades principalment sota les faccions liderades per Radullan Sahiron, combatent històric de la insurgència moro, i Mundi Sawadjaan, que a partir de l'any 2018 va instigar diversos atemptats suïcides per part principalment de ciutadans estrangers. El tercer grup actiu a la RABMM és l'anomenat Grup Maute, que opera principalment a les províncies de Lanao del Norte i Lanao del Sur, i que va assolir el seu cènit durant l'esmentada batalla de Marawi, durant la qual la major part dels seus líders van morir. Des d'aleshores els seus nivells d'activitat han disminuït considerablement, però fonts governamentals adverteixen que el grup segueix suposant una amenaça a la seguretat nacional i que continua reclutant nous membres, principalment entre ex-combatents del MILF frustrats amb el procés de desmobilització o persones que, després de la destrucció de Marawi, viuen en campaments de persones desplaçades. Fora de la RABMM també operen alguns grups armats, com Ansar al-Khilafah, que manté llaços amb grupuscles de crim organitzat (com el Grup Nilong) a la província de Cotabato Sud.³⁷

Una de les principals amenaces a la RABMM és l'activitat de diversos grups armats que s'oposen al procés de pau, tant per la capacitat per a sostenir determinats nivells de violència com per la possibilitat d'expandir una narrativa contrària al procés de pau entre la població de la RABMM i fins i tot d'atreure les seves files a excombatents o civils descontents amb l'estatus quo

Per entendre la magnitud històrica del conflicte, s'estima que unes 150.000 persones han mort des de principis dels anys 70. Segons International Alert³⁸, en la dècada entre el 2011 i el 2020 es van registrar 22.808 incidents de conflicte violent i un total de 8.827 morts. Maguindanao (que el 2022 es va dividir a Maguindanao del Nord i del Sud després d'un plebiscit) va concentrar el 47% dels episodis de violència i el 38% de les víctimes mortals, seguida de Lanao del Sud (29% de les víctimes mortals). Per tant, les províncies insulars de la RABMM (Basilan, Sulu i, especialment, Tawi-Tawi) van tenir una incidència del conflicte armat molt inferior a les de les regions centrals de Mindanao, amb una superfície i població molt superiors a les de les esmentades províncies insulars de la RABMM. Pel que fa a l'evolució dels nivells de violència a la regió, aquests han disminuït molt clarament des de l'any 2017 fins a assolir uns mínims històrics en els últims anys. A tall d'exemple, el nombre de víctimes mortals el 2020 atribuïbles al conflicte armat s'havien reduït en aproximadament dues terceres parts respecte de l'any 2017. Segons el centre d'investigació International Crisis Group, el 2021 els enfrontaments armats entre les Forces Armades i els grups armats anteriorment esmentats van provocar menys de 100 víctimes mortals, aproximadament la meitat que en anys anteriors. Segons el centre d'investigació ACLED, el 2022 a la RABMM hi va haver 168 víctimes mortals relacionades amb el conflicte armat, mentre que l'any 2017 n'havien estat més de 2.000.

Diversos són els principals motius per entendre la reducció de l'activitat armada i la capacitat operativa dels diversos grups armats a la RABMM en els darrers anys. En primer lloc, la batalla de Marawi, que es va prolongar durant cinc mesos i va provocar l'atenció i reacció de la comunitat internacional, va suposar un punt d'inflexió en la resposta de l'Estat a aquests grups armats. A més d'imposar la llei marcial a Mindanao durant diversos mesos, el Govern de Rodrigo Duterte va incrementar dràsticament les seves operacions de contrainsurgència, incloent-hi l'ús d'atacs aeris. Si bé durant la batalla de Marawi diversos dels principals líders del Grup Maute i Abu Sayyaf, així com dels combatents forans, van morir o van ser detinguts, les posteriors operacions de contrainsurgència van descavalcar alguns dels grups armats i van provocar la seva dispersió i fragmentació en petites cèl·lules més aïllades i vulnerables a l'acció de

36. International Crisis Group, *Southern Philippines: Keeping Normalisation on Track in the Bangsamoro*, 15 d'abril de 2021; International Crisis Group, *The Normalization Process in the Bangsamoro Faces Rising Uncertainty*, 28 d'abril de 2021.

37. International Crisis Group, *Addressing Islamist Militancy in the Southern Philippines*, 16 de març de 2022.

38. International Alert, *Conflict's Long Game: A Decade of Violence in the Bangsamoro*, 5 d'agost de 2022.

les forces de seguretat de l'Estat. Aquestes operacions de contrainsurgència contra els grups islamistes es van veure reforçades per l'aprovació, l'any 2020, de la Llei d'Antiterrorisme, que permet més marge de maniobra a les forces de seguretat de l'Estat i dificulta el finançament dels grups armats identificats en aquesta llei, però que ha estat criticada recurrentment per organitzacions de drets humans. A més de l'increment de les operacions militars i l'aprovació d'una nova legislació antiterrorista, el Govern de Filipines també va incrementar notablement els projectes de desenvolupament en l'àmbit local i comunitari i, especialment, els programes de suport als combatents que es rendissin o es lliuressin. A tall d'exemple, a principis de novembre de 2022, el Govern va declarar que només des del mes de juliol, coincidint amb l'inici del mandat del nou president, Ferdinand Marcos Jr., més de 1.100 excombatents s'havien rendit o entregat, incloent-hi centenars de combatents del BIFF, Abu Sayyaf o el Grup Maute, també conegut com a Dawlah Islamiyah Lanao. Segons el Govern, les xifres de desmobilitzacions de combatents de l'any 2022 van ser lleugerament superiors a les d'anys precedents. El 2020 i el 2021 es van entregar o van rendir 372 membres d'Abu Sayyaf i 418 del BIFF.

D'altra banda, el fet que, en termes generals, l'acord de pau s'estigui implementant satisfactòriament, que s'hagi creat la RABMM i que les dues insurgències històriques a Mindanao, el MNLF i especialment el MILF, s'estiguin involucrant plenament en la transició a la pau i en la governança del poble bangsamoro, sens dubte contribueixen a diluir o revertir alguns dels greuges històrics del poble moro i de les causes de fons que van provocar el sorgiment del conflicte armat i van alimentar la seva continuïtat durant dècades. Tot i que els retards en la implementació de determinats aspectes de l'acord de pau estiguin provocant la frustració d'alguns col·lectius a Bangsamoro, la consolidació d'un marc d'autogovern per al poble moro hauria de propiciar mecanismes per anar abordant progressivament les causes profundes del conflicte i, per tant, reduir els nivells de descontentament i greuge de la població i les motivacions per a la insurgència armada. Un dels aspectes en què precisament més ha incidit el Govern de Bangsamoro després de la seva creació el 2019 és l'anomenada "governança moral" i la visibilització dels anomenats "dividends de pau" per així demostrar a la població bangsamoro els beneficis de la pau i de l'autogovern. En aquest sentit, el Govern de Bangsamoro ha dut a terme una intensa agenda de projectes de desenvolupament i ha llançat nombrosos programes de suport a la reintegració d'excombatents. A més, cal recordar que tant el MILF com l'MNLF mantenen vincles familiars o comunitaris amb membres del BIFF,

Abu Sayyaf o el Grup Maute, la qual cosa els confereix una major proximitat, afinitat o ascendència sobre aquests grups. A tall d'exemple, en algunes ocasions ambdues organitzacions han dut a terme negociacions informals amb determinades persones o faccions dels grups armats islamistes, o bé han facilitat la rendició de combatents o el lliurament d'armes. En paral·lel, tant l'Autoritat de Transició de Bangsamoro com membres del MILF i del MNLF han tingut un discurs molt crític respecte de la deriva ideològica i modus operandi d'alguns dels grups que operen a la regió, intentant deslegitimar els seus objectius davant la ciutadania i fent crides constants a la deserció dels seus combatents.

El tercer factor que probablement explica la menor capacitat operativa dels grups armats oposats al procés de pau i la reducció dels nivells de violència a Mindanao és la progressiva pèrdua d'influència d'Estat Islàmic. De la mateixa manera que la irrupció d'Estat Islàmic a Síria i Iraq i la seva declaració del califat el 2014 sens dubte van ser un catalitzador per a la major coordinació i visibilitat de grups armats a Mindanao, el declivi militar i ideològic d'aquesta organització en els últims anys ha minvat el finançament internacional d'aquests grups i ha dificultat l'arribada de combatents estrangers a Mindanao. Igualment, les perspectives que Mindanao s'erigís en l'epicentre d'una província del Califat en les àrees del Sud-est Asiàtic de majoria musulmana van confirmar als grups armats a la regió una major visibilitat mediàtica i uns majors incentius i recursos per a la cooperació entre ells. Bona prova d'això va ser la designació de diversos emirs a Mindanao per part d'Estat Islàmic per articular el corpus ideològic, l'estratègia política i l'activitat armada dels grups que havien jurat lleialtat al Califat; o bé la cooperació entre diversos d'ells en l'atac a la ciutat de Marawi el 2017. No obstant això, després de les derrotes patides a l'Iraq i Síria, la influència d'Estat Islàmic a nivell global, també al Sud-est Asiàtic i a Filipines, va disminuir, fet que va repercutir en una menor afluència de combatents estrangers i de fons econòmics.³⁹

Malgrat la clara disminució dels nivells de violència a la RABMM en els darrers anys i de l'impacte que han tingut en els grups armats que s'oposen al procés de pau l'estratègia de contrainsurgència de l'Estat, la consolidació institucional de la RABMM, els avenços en la implementació de l'acord de pau, la deslegitimació del discurs i modus operandi per part del MILF i de l'MNLF i el declivi de la influència d'Estat Islàmic a tot el món i al Sud-est Asiàtic, el cert és que els grups armats que operen a Mindanao tenen una major resiliència de l'esperada i continuen suposant, segons algunes anàlisis, una seriosa amenaça per a la consolidació de la pau a Mindanao.

39. International Crisis Group, *Addressing Islamist Militancy in the Southern Philippines*, 16 de març de 2022.

Tot i que els nivells de confrontació armada s'han reduït clarament en els últims anys, els nivells de violència en algunes regions de la BARMM continuen sent elevats. Segons ACLED, el 2022 es va registrar la mort de 168 persones en relació al conflicte armat. L'International Crisis Group sosté que alguns d'aquests grups han sabut treure profit dels nexes que hi ha a la regió entre política, vincles clànics i comunitaris i economies il·lícites per teixir aliances amb grups locals de crim organitzat o fins i tot amb milícies al servei de grups polítics. En el cas d'Abu Sayyaf, que és més un conglomerat de cèl·lules autònomes que no una organització insurgent clàssica, manté sòlids vincles amb població civil, fins al punt que alguns dels seus membres tenen les seves professions (en molts casos pagesos o pescadors) i s'uneixen a l'activitat armada del grup de forma circumstancial.

Un altre dels factors pels quals els grups armats d'inspiració islamista que operen a Mindanao suposen una amenaça a l'estabilitat i la consolidació de la pau a la RABMM és que el discurs d'aquests grups pugui continuar sent atractiu per a alguns col·lectius. Cal tenir en compte que les províncies que conformen la RABMM continuen sent les que concentren les taxes de pobresa més altes del país. Davant les dificultats que està travessant la implementació de l'acord de pau, en especial el procés de desmobilització de combatents, algunes persones podrien expressar la seva frustració acostant-se a aquests grups. Davant la falta de suport econòmic als processos de reintegració a la vida civil, persones que han dedicat bona part de la seva vida a la lluita armada, podrien considerar l'enrolament en aquests grups armats com una opció per guanyar-se la vida. Segons algunes anàlisis, en les últimes dècades grups com Abu Sayyaf han obtingut quantiosos recursos d'activitats com la pirateria, el segrest o l'extorsió, mentre que d'altres, com el Grup Maute, tenen abundants recursos econòmics (procedents de l'ocupació de diverses parts de la ciutat de Marawi durant cinc mesos el 2017) per continuar reclutant combatents, especialment en les persones que van haver d'abandonar la ciutat el 2017 i que a dia d'avui continuen residint en campaments de persones desplaçades per la lenta reconstrucció de la ciutat. Finalment, encara que la influència d'Estat Islàmic a Mindanao és clarament inferior a la d'anys anteriors, alguns grups a la regió continuen obtenint rèdits polítics i religiosos d'erigir-se en aliats (o part) d'aquesta organització i defensar l'establiment del Califat al Sud-est Asiàtic. Així, el març del 2022, les Forces Armades van declarar que Fahrudin Hadji Satar –àlies Abu Zacariah, líder del Grup Maute– havia sigut designat com a nou líder d'Estat Islàmic a la regió i nou emir al Sud-est Asiàtic.

Governabilitat inclusiva en una regió plural i fragmentada geogràficament

Un dels principals reptes que té davant seu el MILF i l'Autoritat de Transició de Bangsamoro és construir una governança inclusiva i representativa de l'enorme pluralitat de la RABMM. Encara que la seva superfície no és especialment extensa (uns 38.000 km², en els quals viuen uns 4,5 milions de persones), la seva composició demogràfica i conformació geogràfica són especialment complexes. Encara que la paraula bangsamoro (poble o nació moro) pugui denotar una certa homogeneïtat, el cert és que és un concepte que al·ludeix a 13 grups etnolingüístics musulmans. Alguns d'aquests grups (com els maguindanaos, maranaos o iranuns) han habitat històricament les regions centrals de Mindanao (Maguindanao o Lanao del Sur), mentre que d'altres (tausug, yakan o sama) es concentren principalment a les províncies de l'arxipèlag de Sulu. A més, hi ha població moro a Mindanao més enllà de les fronteres de la RABMM; així com en d'altres regions de Filipines. D'altra banda, dins la RABMM també hi ha cinc grups indígenes que no s'identifiquen com a moro (i que comunament es coneixen com a lumad), el principal dels quals és teduray-lambangian. A més, a la RABMM hi ha una proporció significativa de persones catòliques, a las que sovint se las anomena "colones". Al llarg del segle XX, la proporció de població catòlica resident a Mindanao s'ha incrementat fins al punt de ser majoritària en la major part de províncies de Mindanao. Només a tall d'exemple, quan el MNLF i el Govern van signar l'acord de pau de Trípoli de 1976, aquest preveia la creació d'una autonomia per al poble moro que incloïa 13 províncies de Mindanao, però poc més d'una dècada més tard, quan el 1989 es va votar en plebiscit la conformació geogràfica de la Regió Autònoma del Mindanao Musulmà, només quatre províncies –de majoria musulmana– van votar a favor de la seva inclusió en aquesta regió. Ja abans dels anys 70, i durant diverses dècades, es van registrar grans moviments de població majoritàriament catòlica de Luzón (nord) i Visayas.⁴⁰

A més de la gran pluralitat demogràfica i cultural a la RABMM, hi ha altres línies de fragmentació i divisió. Representants polítics de les províncies de l'arxipèlag de Sulu sovint han denunciat certs greuges respecte del tracte dispensat als seus territoris per part de la RABMM i, posteriorment, de la RABMM. En la mateixa línia, hi ha una certa fragmentació demogràfica i territorial quant a la composició i feus de suport a les dues insurgències moro històriques. Mentre que el MNLF tenia un major suport

40. International Crisis Group, *Souther Philippines: Fostering an Inclusive Bangsamoro*, 16 de febrer de 2022.

social a Sulu i un sòlid arrelament entre la població tausug, el MILF tenia més influència a les regions del Mindanao Central i entre la població maguindanao i maranao. De fet, algunes anàlisis sostenen que en decisió del MILF d'escindir-se de l'MNLF no solament hi van influir decisions polítiques i estratègiques, sinó també qüestions d'ordre cultural i ètnic. Un altre vector de fragmentació política i social és la preeminència que la política local de Mindanao concedeix als vincles familiars i clànics. De fet, alguns clans a Mindanao han dominat les institucions i els ressorts del poder econòmic en algunes regions de la RABMM durant dècades.⁴¹ Aquests vincles i lleialtats al voltant del clan i la família expliquen, per exemple, els enfrontaments entre faccions de la mateixa organització insurgent (del MILF o de l'MNLF), o determinades aliances aparentment antinaturals, com el suport que Nur Misuari va brindar a Ferdinand Marcos o la col·laboració de determinats quadres del MILF amb clans polítics tradicionalment oposats al MILF. La preeminència de les lleialtats clàniques a Mindanao i la seva influència en les dinàmiques polítiques locals també explica en bona mesura el fenomen conegut com a *rido* (enfrontaments clànics o familiars per qüestions diverses que abasten des de conflictes d'honor i conflictes personals fins a contenciosos de terres). Finalment, cal assenyalar que un altre dels eixos de conflicte a Mindanao ha enfrontat grups i organitzacions moro amb pobles indígenes, principalment per qüestions vinculades a la tinença de terres. Tot i que la definició que fa la Llei Orgànica de Bangsamoro del concepte bangsamoro és àmplia i inclusiva (en el sentit que inclou grups no musulmanes però que s'identifiquen com a moros), el cert és que hi ha aspiracions territorials (els anomenats dominis ancestrals) del poble moro i dels lumad que se solapen i són potencialment conflictius. De la mateixa manera, organitzacions lumad han denunciat reiteradament la desposseïció dels seus territoris per part d'empreses de diferent signe, especialment extractives.⁴²

Davant d'aquest escenari, un dels principals reptes de l'Autoritat de Transició de Bangsamoro en els propers anys és impulsar una governança inclusiva, participativa i representativa de la pluralitat de la RABMM.⁴³ Tot i que l'extensió del període de transició i la renovació de la composició del Parlament i el Govern de Bangsamoro han possibilitat una major inclusió de diversos grups i col·lectius, el foment d'una governança inclusiva, o de l'anomenada "governança moral" (una combinació de principis de transparència i eficiència en la gestió pública amb alguns postulats islàmics), no només passa per dotar de millor representació institucional tota la

diversitat demogràfica de la RABMM, sinó també per propiciar mecanismes de participació efectives i accés a recursos, llocs de treball, beques, o projectes de desenvolupament comunitari, per exemple. Així, segons l'International Crisis Group,⁴⁴ és important obrir oficines governamentals i fomentar projectes de desenvolupament a les tres províncies de l'arxipèlag de Sulu; garantir la identitat indígena no moro mitjançant l'aprovació d'una legislació que estigui en sintonia amb la llei nacional sobre pobles indígenes; iniciar converses amb comunitats lumad sobre la propietat col·lectiva i l'ús comunal de la terra dins dels seus "dominis ancestrals"; iniciar un inventari de les terres en conflicte entre població moro i lumad –la principal font de tensió i violència entre les dues comunitats– i acordar mecanismes de gestió de conflictes a escala comunitària; dotar de més finançament i incrementar l'acció del govern del ministeri de pobles indígenes al si de l'Autoritat de Transició de Bangsamoro; garantir els drets i canalitzar les demandes de la minoria catòlica a la RABMM; fomentar una major participació de les dones, aprovar la legislació pendent sobre gènere i desenvolupament, o incloure la sensibilitat al gènere en el disseny i execució de polítiques públiques a la RABMM. En la mateixa línia, l'expansió del període de transició i la inclusió de destacats membres de l'MNLF en càrrecs públics hauria de possibilitar un compromís més gran de l'MNLF en el seu conjunt cap al procés de pau, i fomentar una unitat interna més gran en el si del grup. La corresponsabilitat en l'acció de govern hauria de minimitzar o posposar les diferències polítiques i estratègiques dels dos grups a mesures que s'aproximin les eleccions del 2025, les primeres a la història de la RABMM, i les que concorreran per separat els partits polítics dels dos grups (l'UBJP en representació del MILF i el Partit Bangsamoro en representació del MNLF).

Conclusions

Tant el Govern i el MILF com els organismes de supervisió del procés de pau –alguns d'ells amb una important presència de la comunitat internacional– han expressat la seva satisfacció per la implementació de l'acord de pau que van signar Manila i el MILF el 2014. Malgrat les dificultats i retards que es van viure durant la tramitació parlamentària de la Llei Orgànica de Bangsamoro (la translació legislativa de l'acord de pau, i el marc sobre el qual es fonamenten tots els aspectes del procés de pau), finalment aquesta va ser aprovada el 2018. El 2019, després d'un plebiscit, es va crear la Regió Autònoma

41. USIP, *The Importance of Settling Clan Feuds for Peace in the Philippines' Bangsamoro Region*, 30 d'agost de 2022.

42. USIP, *Examining Inclusivity in the Southern Philippines*, 25 de gener de 2022.

43. USIP, *Philippines: Seizing the Opportunity Offered by the Bangsamoro Transition Extension*, 5 d'agost de 2022.

44. International Crisis Group, *Southern Philippines: Fostering an Inclusive Bangsamoro*, 16 de febrer de 2022.

de Bangsamoro al Mindanao Musulmán, liderada pel MILF en la seva fase de transició. Aquest període de transició finalitzava el 2022, però va ser prolongat fins al 2025 perquè tant el MILF com el Govern central van considerar que l'impacte de la pandèmia havia alentit el desplegament institucional i legislatiu i l'acció de govern de la RABMM. Aquesta prolongació del mandat de l'Autoritat de Transició de Bangsamoro fins a la convocatòria dels primers comicis per conformar la composició del Parlament de Bangsamoro ofereix noves oportunitats per impulsar l'agenda encara pendent de l'acord de pau i per corregir aquells aspectes que fins ara han generat inquietud i incertesa. Fins al moment, tant les relacions entre el MILF i el Govern com entre el Govern central i el de Bangsamoro han estat cooperatives, i els mecanismes i espais d'articulació entre ambdues parts, en els quals la comunitat internacional participa activament, han funcionat satisfactòriament. L'Autoritat de Transició de Bangsamoro està impulsant el desplegament institucional i legislatiu de la RABMM i el seu acompliment des del punt de vista de l'acció de govern és percebut com a satisfactori en diverses àrees. L'ampliació del període de transició i la renovació del Parlament de Bangsamoro ha permès una major representació de la pluralitat ètnica de Mindanao, una major participació de les dones i una major presència del MNLF a les institucions, la qual cosa al seu torn possibilita una millor harmonització dels processos de pau entre ambdós grups i dels continguts dels acords de pau signats el 1996 (MNLF) i el 2014 (MILF).

Tanmateix, encara que les bases per a la consolidació de la pau i l'autogovern a la RABMM semblen sòlides, hi ha algunes anàlisis que adverteixen sobre alguns reptes i amenaces que podrien revertir alguns dels avenços aconseguits, i que també recorden que en diversos moments de la història recent de Mindanao les hostilitats bèl·liques s'han reprès després que s'haguessin signat i començat a implementar importants acords de pau. Tot i que en termes generals l'acord de cessament d'hostilitats entre el Govern i el MILF és plenament vigent, continuen registrant-se alguns enfrontaments entre ambdues parts, així com entre faccions del mateix MILF o entre aquestes i alguns grupuscles de l'MNLF. A més, la lentitud del procés de desarmament i desmobilització de combatents del MILF (encara queden per fer-ho més de 15.000) genera inquietud en diversos sectors de la població. Els governadors de la major part de les províncies que conformen la RABMM consideren que alguns dels continguts de l'acord de pau dificulten que les autoritats

locals i les forces de seguretat de l'Estat puguin complir amb la seva comesa en termes de manteniment de l'ordre i la seguretat. Aquests responsables polítics també consideren que la violència i la inseguretat s'han incrementat des que el MILF lidera el Govern de Bangsamoro, especialment en els seus feus històrics.

Per la seva banda, el MILF ha advertit que els retards i deficiències en el suport socioeconòmic als combatents que s'estan desmobilitzant, així com el lent desplegament d'altres aspectes clau de l'anomenada "normalització" de l'acord de pau (com la transformació dels campaments del MILF en àrees productives, la concessió d'una amnistia a ex-combatents per aquells delictes vinculats al conflicte armat o la conformació d'equips mixtos d'ex-combatents, soldats i policies) per mantenir la seguretat en determinades àrees, poden socavar la confiança en el procés de pau de milers dels seus ex-combatents i provocar seriosos dubtes entre amplis sectors de la ciutadania sobre els anomenats "dividends de pau".

D'altra banda, tot i que en els últims anys s'han reduït considerablement els nivells de violència provocats pels grups armats oposats al procés de pau, el cert és que aquests grups han mostrat una gran resiliència davant les operacions de contrainsurgència de l'Exèrcit, la deslegitimació del seu discurs i modus operandi per part del MILF o la progressiva pèrdua d'influència en l'àmbit internacional per part d'Estat Islàmic, al qual la major part havien jurat lleialtat. Malgrat que aquests grups estan actualment molt més atomitzats que fa pocs anys, algunes anàlisis sostenen que un eventual fracàs del procés de pau, així com una nova decepció per part de la ciutadania respecte del funcionament i rendiments de la RABMM (com ja va succeir amb la seva antecessora, la RAMM), podrien crear novament les condicions perquè aquests grups tornessin a enfortir-se i relegitimar-se. Davant d'aquest escenari, un dels reptes principals del MILF i del Govern de Bangsamoro en el seu conjunt és impulsar una governabilitat inclusiva, que reflecteixi l'enorme diversitat i fragmentació de la regió, i mantenir una relació cooperativa amb el Govern central i amb la comunitat internacional per poder impulsar així la plena implementació del procés de pau. Encara que en anteriors moments històrics la violència a gran escala s'hagi reprès fins i tot després que s'haguessin signat acords de pau de gran abast i ambició, segurament en la història recent mai s'havia avançat tant en la implementació d'un acord ni en la creació de les condicions que permetin la consolidació de la pau i l'autogovern a Mindanao.

Aquesta publicació està subjecta a una llicència de Creative Commons. Es permet la reproducció total o parcial, la distribució i la comunicació pública de l'obra, sempre que no sigui amb finalitats comercials, i sempre que es reconegui l'autoria de l'obra original. No es permet la creació d'obres derivades.

El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'Escola de Cultura de Pau i no reflecteix l'opinió de l'ACCD ni de la Generalitat de Catalunya.

êc̃p escola de
cultura de pau

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Escola de Cultura de Pau

Edifici B13, Carrer de la Vila Puig
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Espanya)
+34 93 581 14 14
pr.conflict.escolapau@uab.cat
escolapau.uab.cat

Amb el suport:

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**

**Generalitat
de Catalunya**

@escolapau

EscolaPau

escoladeculturadepau

